

Normalitetens komplekse individualitet

I mine filosofiske samtaler med rusavhengige i Bjørgvin fengsel, merket jeg meg tidlig at begrepet "det normale" gjentok seg i de mange samtaler. Ikke ut fra en fortelling om hva som er "det normale", eller hva man selv forstår som "det normale". Men ut fra en forventning om at "det normale" er noe den rusavhengige står utenfor, noe han misliker og noe som er kjedelig. Mange rusavhengige snakker om "streite" som mennesker som er helt annerledes enn dem selv, som aldri kan forstå dem og deres liv. Kan verden være så enkel og todelt?

Forventninger om det "normale" gjør eksistensielle problemstillinger relevante innenfor rusfeltet. Fra et filosofisk ståsted er verden mangfoldig og kompleks. Det individuelle forstås og problematiseres gjennom allmenne perspektiver, og slik søkes forståelse om mennesket. Finnes ikke denne allmenne linjen mellom den rusavhengige og den streite? Eller er det begrepet "det normale" som tilslører det allmenne på tvers av "kategoriene"?

To ulike verdener

Jeg vil påstå at skillet mellom den "streite" og den "rusavhengige", påstanden om en todelt verden, skaper en misforståelse av både oss selv og hverandre. Innenfor kriminalomsorgen blir problemet fremtredende ved at både den "streite" og den "rusavhengige" tolker verden ut fra egne påstander om hva som er "normalt". Det gjøres få refleksjoner rundt at opplevelse av "det normale" kan variere ut fra hvilke erfaringer og kulturer man lever innenfor.

For fengselsbetjenten vil nøkkelknippet være en trygghet og et nødvendig redskap for å bevege seg på egen arbeidsplass. For en innsatt kan lyden av nøkkelknippet skape tanker rundt frihetsberøvelse og maktesløshet. Slik representerer nøkkelknippe to ulike normaler for to personer som oppholder seg innenfor samme område. Som de ulike forståelsene av nøkkelknippet, vil begrepene "syk" og "frisk" kunne ha ulike betydninger for mennesker innenfor kategoriene "streit" og "rusavhengig". Jeg mener at vi mangler refleksjoner rundt oppfatninger av "syk" og "frisk" innenfor rusfeltet. Vi må gjenopprette evnen til å se hverandre.

Den rusavhengige blir av den streite oppfattet som syk når han ruser seg, som frisk når han er rusfri. En rusavhengig vil ofte oppfatte seg selv som "frisk" når han er ruset, men oppleve seg som "syk" når han er rusfri. Kanskje vil han oppleve seg som "frisk" når han har kontroll over egen rusbruk og føler seg som en del av samfunnet generelt. Men da vil frisk for den rusavhengige ofte bety "gjenopprettet selvbilde, fellesskap i samfunnet, ikke lenger følelse av å bli uglesett og dømt av alle andre". Opplevelsen av å være "frisk" angår ikke nødvendigvis medisinske termer.

Normalitetsprinsippet forstått som verdier

I stortingsmelding nr. 37, under overskriften "Normalitetsprinsippet" står det blant annet: *"tilværelsen under straffegjennomføringen skal så langt som mulig være lik tilværelsen ellers i samfunnet.() Straffegjennomføringen skal ikke være mer tyngende enn nødvendig, og ingen skal være underlagt tiltak som føles som tilleggsstraff. Normalitetsprinsippet er en viktig del av verdigrunnlaget for kriminalomsorgen."*

Det er to ting jeg umiddelbart legger merke til når jeg leser disse setningene. Det første er at straffegjennomføring så langt som mulig skal være lik **tilværelsen** (normal hverdag) ellers i samfunnet. I tillegg til praktiske anliggender, handler normalitetsbegrepet om selve tenkningen og holdningen til livet. Det er ikke et psykologisk begrep, men normalitet dreier seg om "kjente måter å være i verden på", som på mange måter virker inn på psyken. Like mønster gjentar seg, vaner etableres, og vi skaper variasjoner innenfor etablerte rammer. "Lik tilværelsen" må i dette perspektivet forstås som muligheten til å kunne følge kjente gjennomsnittsmønstre og retningslinjer. Tilleggsstraff må da forstås som tiltak som fører til pålagte "brudd" med den enkeltes opplevelse av det "normale". Som at en rusavhengig må være i hverdagen innenfor streite kriterier?

Stortingsmeldingen sier også at normalitetsprinsippet er en viktig del av verdigrunnlaget. Kriminalomsorgen knytter normalitet til **verdier**. Begrepet verdier beskriver holdninger og perspektiver vi møter verden gjennom, og samfunnet gir en aksept for at vi som mennesker verdsetter ulike verdier. Man kan si at "den streite" og "den rusavhengige", ut fra egne omtaler av hverandre, representerer ulike holdninger og perspektiver på verden. Om man ikke er i lyttende dialog med hverandre om hverandres forståelse av verden, kan man anta at man ikke kjenner hverandres "normalitet" eller "normale" tilstand. Om så er tilfellet, hvordan problematiserer kriminalomsorgen sitt normalitetsprinsipp, i henhold til variasjoner begrepet kan ha i praksis mellom ansatte og innsatte? Hvordan får man kjenneskap til forskjellig forståelse av det normale mellom ulike grupper innsatte og ulike grupper ansatte?

Et rusmiljø innehar ikke kun ett verdisyn, eller ett ensrettet perspektiv på seg selv og andre. Men man kan si at avhengighet til rus gjør at man skifter perspektiver og holdninger på seg selv og verden. Mye for å rettferdiggjøre for seg selv de handlinger man må utføre for å kunne opprettholde sitt rusbruk. Tilværelsen innenfor et rusmiljø blir slik annerledes enn tilværelsen innenfor et streit miljø. Det er "lov" å stjele fra andre for å skaffe penger til rus. Dette er akseptert innenfor rusmiljøet fordi man av erfaring vet at man ikke er i stand til å være i arbeid og tjene egne penger når man konstant ruser seg. Rusen verdsettes høyere enn å være i arbeid. Konsekvensen blir at man tillater andre måter å skaffe penger på. Å ta penger fra andre oppfattes som "normalt", bestemt som "allmenn lov" ut fra egne felles behov. Verdigrunnlaget til en rusavhengig styres av dragningen mot stadig mer rus. Dess lenger man lever innenfor dette mønsteret, dess mer blir dette ens vane og normale tilværelse.

Fra et "streit" ståsted, forstås denne væremåten som hensynsløs, egoistisk og selvopptatt. Hos den rusavhengige skapes det en trang til å stenge ute "streite" blikk

på seg selv, og slik former avhengigheten til rus behovet for å være hos dem som forstår og aksepterer oppførselen som kreves for å skaffe rusmidler. Den "normale" tilværelsen preges av at man kun forholder seg aktivt til de som lever innenfor samme mønster. Fra den "streites" ståsted, lever den rusavhengige "unormalt" i henhold til forventede normer og verdier. Den "streite" kan sies å etterleve sine verdier og normer ut fra behov om trygghet og ønske om eiendomsrett.

Man kan omtale den rusavhengiges levemåte gjennom begreper som egoisme, dårlig moral eller ansvarsløshet. Fra en annen synsvinkel kan man forklare slike holdninger ved å si at rusavhengighet er en sykdom som gir slike "symptomer". Samtidig må vi ta med i betraktningene rundt riktig levemåte og friskhet, at den rusavhengige og den streite kan oppleve tilværelsene "syk" og frisk" ulikt. Innenfor disse rammene, hva sier normalitetsprinsippet om veien mot rusfrihet? Om vi erkjenner at normalitet må forstås ulikt ut fra hvilke verdier og holdninger vi lever innenfor. Må vi ikke da ta innover oss at den rusfrie rusavhengige innsatte forstår seg selv som "syk" og pleiestrengende i fengselet, samtidig som ansatte vil se han som "frisk"?

For å gjenoppdage den komplekse individualitet, og komme forbi misforholdet begrepene "normalitet" og "det normale" skaper, mener jeg at det behøves en problematisering av dem. Dette vil jeg gjøre gjennom begrepene *glemsel*, *endelighet* og *fremmedhet*.

Hvordan angår min "normale" tilværelse meg selv?

Vi kan si at å leve innenfor *glemselens* sfære, handler om å leve som frisk og fungerende. Man lever innenfor en kjent og trygg tilværelse. Fokuset er på de tingene som opptar hverdagen, og man opplever seg "normal" i henhold til de forventninger man har om seg selv og sitt liv.

Begrepet *endelighet* kan beskrive den tilstanden vi kommer i når vi opplever begrensninger og hindringer, når vi blir gjort oppmerksomme på at vi er avhengige av andre og verden rundt oss. Begrepet *endelighet* som tilværelse, kan eksemplifiseres gjennom en brukket arm. Om jeg brekker armen, vil jeg oppdage armens funksjon ved dens manglende funksjonsevne, når den i en periode ikke kan fungere for meg som den pleier. En brukket arm kan slik sette meg i relasjon til min egen endelighet, min egen begrensning, fordi jeg fraviker fra min "normal".

Oppdagelsen og opplevelsen av min endelighet, kan skape en *fremmedhet* overfor meg selv. Ved å ha brukket armen, oppdager jeg at jeg ikke er i stand til å bruke hånden slik jeg er vant til. Jeg kan erfare at jeg kan bruke den andre hånden, eller at jeg kan finne andre løsninger. Men dette er nytt for meg, jeg må prøve meg frem. Det som var automatikk for meg før hånden ble brukket, blir nå energikrevende og fremmed landskap.

Om opplevelsen av fremmedhet varer over tid, kan det bli vanskelig for meg å gå tilbake i "glemselens sfære". Jeg vil ha fokus på mine begrensninger, heller enn å engasjere meg i ulike prosjekter. Tanker som "jeg er ikke i stand til å fungere som jeg ønsker", vil styre mitt syn på meg selv. Jeg vil føle meg mindre selvstendig, og mer avhengig av andre. Om hånden blir frisk, vil jeg ha kjenneskap til min endelighet, men jeg vil gå tilbake til min gamle "normal". Om hånden aldri blir frisk, vil det bli avgjørende for mitt videre liv om jeg forsoner meg med min nye "normal" eller ikke. Om jeg ikke forsoner meg, kan min nye tilværelse skape en vedvarende utilpasshet.

Opplevelse av glemsel, endelighet eller fremmedhet, angår min tilfredshet eller utilfredshet innenfor min egen tilværelse (hvordan jeg opplever å være i verden). Det handler om min oppfatning av meg selv, som selvstendig innenfor fellesskap med andre, eller som mindre selvgående og avhengig av andre. Disse ulike tilværelsene vil ha innvirkning på mitt selvbilde, min forståelse av meg selv og min forståelse av meg selv i forhold til andre. Hvordan jeg forstår meg selv, vil angå meg selv i forhold til meg selv.

Lykken er å være innenfor det kjente?

Trekker vi disse begrepene mot den rusavhengiges hverdag, kan vi si at glemselens sfære er tilværelsen innenfor rusmiljøet. Identiteten man skaper gjennom deltagelse i rusmiljøet, er bygget gjennom rusfellesskap. Egen levemåte forsvares ved at man lager egne regler ut fra verdier og holdninger behovet for rus skaper. En rusavhengigs oppdagelse av egen endelighet, kan skje ved det å bli nøktern. Å være ikke-ruset, vil være annerledes enn å være ruset. Fraværet av rusen vil konkret gjøre at man oppfatter seg selv og verden annerledes. Man vil være i verden på en ny måte, på godt og vondt.

En nøktern tilværelse kan skape opplevelse av fremmedhet overfor seg selv. Om rus var et "middel" mot kjedsomhet, vil den nøkterne rusavhengige oppleve tiden som uutholdelig. Dagene blir mye lenger enn de opplevdes som ruset. Om rusen var beskyttelse, forsvinner beskyttelsen. Om rusen maskerte selvbildet, vil rusens illusjoner avsløres når man blir nøktern. Man blir urolig og usikker, samtidig forventende og håpende. I denne sammenhengen kan fremmedhet beskrives som en forandring på eget selvbilde og egen tilværelse. Rusens fravær gjør andres blikk nærværende, og rokker den rusfrie rusavhengige ut av sin glemsel og "normal".

Mangel på kjenneskap og forståelse, kan gjøre ethvert menneske ute av stand til å finne vilje og utholdenhet til egne prosjekter. En opplevelse av å være ikke-frisk, skaper et ønske for hvile og ro til å finne styrke. Hvordan en rusfri rusavhengig finner lyst, trygghet, mot og vilje, er individuelt. Likevel kategoriseres alle rusfrie rusavhengige som "friske" av oss "streite", som "klare", og vi maner til å ta fatt i alt som venter og kreves. Tross personenes inntredener i nye tilværelser som kan oppleves vanskelige og fremmede. Tilværelser med innhold som er kjent for alle andre enn dem selv. En vandring mot en ukjent "normalitet". Avskjed til det kjente.

Det er ingen sak å reise, se nye steder, vanskeligere er det hver dag å gå den samme ruten, se de samme stedene, på en ny måte, kanskje, men likevel, de samme gatene, de samme husene, for å finne en ny tanke, en helt ny måte å være den samme på. (Tomas Espedal)

Hvordan kan vi gå sammen?